

ODABRANI PRIMJERI ČOVJEKOLJUBLJA U BARSKOJ NADBISKUPIJI

don Dejan Turza

On the occasion of the 930th anniversary of the founding of the Archdiocese of Bar, Don Dejan Turza reminds us how individuals and groups have been helping their loved ones and neighbours in difficult crises throughout the history of the Montenegrin people. The author presents examples of philanthropy and courage from medieval fraternities to contemporary societies, with particular emphasis on the role of clergy and nuns of the Archdiocese of Bar.

U bogatoj gotovo tisućljetnoj povijesti Barske nadbiskupije nalaze se brojni primjeri biskupa, svećenika, redovnica, redovnika i vjernika laika Katoličke Crkve koji su svojim djelovanjem iskazali temeljne ljudske vrline koje su posjedovali. U svojim pastoralnim, humanitarnim i brojnim drugim aktivnostima iskazali su temeljna opredjeljenja za čovjekoljublje te su praktično iskazali vlastitu duhovnost ukorijenjenu u pripadnost svojoj kršćanskoj zajednici, ali također ukorijenjenu u dušu crnogorskog naroda.

Ovaj rad želi biti mali doprinos velikoj obljetnici 930 godina od osnutka Barske nadbiskupije. Prikazat će se na koji su način pojedinci, ali i skupine u svojem djelovanju pomagali bližnjima

u teškim krizama koje su obilježile povijest crnogorskog naroda. Pritom se dakako ne pretendira da se radom obuhvati kompletno njihovo djelovanje kroz cjelokupnu povijest Barske nadbiskupije ili da se prikažu svi primjeri čovjekoljubnog djelovanja, što bi nadilazilo opseg ovoga rada, nego tek letimično prikazivanje pojedinih izabranih značajnih ličnosti i događaja koji svojom važnošću nose duboku simboliku kako za Barsku nadbiskupiju tako i za crnogorski narod.

Čovjekoljublje i duhovnost

Ono što je karakteristično za pojedince i skupine čije će djelovanje biti predstavljeno u ovome radu jest da osim što su gajili vrlinu čovjekoljublja ili filantropije, oni su u svojem djelovanju bili duboko prožeti zreloom duhovnošću. Duhovnost ovdje uzimamo u kontekstu kršćanske teologije prema kojoj se ona shvaća „kao praktično, egzistencijalno poznavanje evanđeoskog savršenstva u njegovu formativno-pedagoškome hodu od kršćanskog ideala ljubavi do jedinstva duha u mističnome bračnom sjedinjenju s trojedinim Bogom“¹.

Dakle, kršćanska duhovnost podrazumijeva također praktično iskazivanje vlastite ukorijenjenosti u misterij Trojedinoga Boga. Ona objedinjuje dvije temeljne dimenzije kršćanskog života: akciju i kontemplaciju. Kršćanska duhovnost ovako shvaćena brani kršćane od napasti kontemplativnog elitizma koji se nerijetko očituje u crkvenim krugovima, ali također brani iste od napasti inzistiranja na praktičnom vidu kršćanstva lišenom njegove duhovne dimenzije.

U tom kontekstu rađa se u pojedincima i skupinama filantropija. Riječ filantropija (iz starogrčkog φιλος – prijatelj + άνθρωπος – čovjek) označava „praktični napor koji se čini na

¹ Natuknica *duhovnost*, u: *Enciklopedijski teološki rječnik*, Zagreb, 2009., 226.

dobro drugih ljudi“². Ono je stoga istovremeno želja pojedinca da drugome bude dobro i angažiranje oko te želje koje rezultira nekim praktičnim radom oko te iste stvari. Polazišna točka za promišljanje o čovjekoljublju mogla bi biti ona koja u njemu vidi snagu koja okuplja sve ljude dobre volje, pripadnike svih kultura, tradicija i naroda, a u određenom smislu, može predstavljati zajednički nazivnik svih ljudi koji žele svojim radom doprinijeti boljitku kako svome tako i boljitku drugoga.

Bratovštine – primjer čovjekoljublja u srednjem vijeku

Čovjekoljublje nije pojam nastao u srednjem vijeku niti je tada započelo čovjekoljubno djelovanje pojedinaca i skupina. Međutim, u to su se vrijeme pojavile određene društveno-vjerske udruge vjernika nazvane bratovštinama (bratistine, bratstva, bratija, skule; lat. *confraternites, fraternitates, fratiliae, scholae*). Iako su se u srednjem vijeku organizirale staleški, bila su to pobožna udruženja koja su promicala posebne pobožnosti i dobrotvorni rad, što je podrazumijevalo da se brinu za bolnice, župne crkve, svoje članove i sl.³

Ovdje se navode primjeri bratovština samo kao simbol stoljetnog osjećaja Barana i žitelja Barske nadbiskupije za bližnje, posebno u slučaju bratovština za iseljene sunarodnjake i braću u vjeri. Prve bratovštine javljaju se već u IV. i V. st. No, tek pojavom franjevačkog i dominikanskog reda u Italiji u XIII. st. ova kva udruženja doživljavaju procvat, posebno tzv. flangelanti – bičevalačke bratovštine, koje u XV. st. bivaju zabranjene. Na jadranskom podneblju bratovštine su imale veliki kulturni značaj, a održavale su i javni red. U njihovim statutima nerijetko je

² Vladimir ANIĆ – Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 2002., 430.

³ Usp. Josip BRATULIĆ, Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja, u: *Dani Hvarskoga kazališta*, 2 (1985.) 1, 452.

također stajalo da se brinu oko crkve i crkvenih događanja. Vremenom je ta uloga postala glavna. Krenuo je taj proces nakon prosvijećenog apsolutizma i Francuske revolucije kada su bratovštine dovedene na rub postojanja te je njihova uloga i danas vezana uz Crkvu i mjesne zaštitnike.⁴

Među današnjim takvim bratovštinama su npr. sv. Vlaha u Dubrovniku, sv. Duje u Splitu, sv. Kvirina na Krku, sv. Tripuna u Kotoru – Bokeljska mornarica koja je poznata kao jedna od najstarijih bratovština na svijetu. Barani su uz Bokelje utemeljitelji bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Barska je nadbiskupija od početka djelovanja isto tako članica Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima. Prema Čoraliću ta je bratovština osnovana 1451. godine u Mlecima i službeno potvrđena odlukom mletačkog Vijeća deseterice 19. svibnja iste godine. Barski iseljenici bili su među utemeljiteljima, a u prvim stoljećima postojanja te bratovštine i među najbrojnijim članovima. Čak se i ime bratovštine možda duguje Baranima, jer je među većim i značajnijim gradovima jedino Bar za patrona imao sv. Jurja. Osim za međusobnu pomoć bratovštine su se brinule i o siromasima i najpothranijima, okupljajući vjernike iz svih društvenih slojeva da zajednički mole i održavaju pobožnosti.⁵

Suvremene crkvene organizacije i udruženja kao primjer čovjekoljublja

Djelovanje Caritasa zauzima jedno od važnih mjesta u djelovanju Katoličke Crkve. Caritas dolazi od latinske riječi koja znači ljubav i u katoličkoj teologiji ona predstavlja uz zajedni-

⁴ Usp. Isto, 453-455.

⁵ Lovorka ČORALIĆ, „Scuola della nation di Schiavoni“ – hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, u: *Povijesni prilozi*, 18 (1999.) 18, 81-83. Opširnije o bratovštinama u Baru vidi u: Savo MARKOVIĆ, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, Perast, 2014.

štvo (*koinonia*), slavljenje (*liturgia*) i svjedočenje (*martiria*) glavna obilježja Crkve. U institucionalnom smislu Caritas kao organizacija nastoji odjelotvoriti smisao crkvenog djelovanja – ljubav prema čovjeku.⁶

Ova je organizacija osnovana prije II. svjetskog rata u Švicarskoj, a zatim i u drugim zemljama. Caritas Barske nadbiskupije prvotno je djelovao u sklopu Caritasa tadašnje Savezne Jugoslavije. Poziv ove ustanove jest da služi ljudima, pojedinom čovjeku⁷, te prema navodima koji stoje na službenoj mrežnoj stranici Caritasa Barske nadbiskupije „misija svakog pa i Caritasa Barske nadbiskupije je da se aktivno zalaže za društveni progres, fizičko, duhovno, psihološko i socijalno blagostanje, socijalnu pravdu i unapređenje kvalitete života u različitim oblastima i da na osnovu kršćanskog milosrđa i altruizma razvija solidarnost među ljudima bez obzira na socijalno porijeklo, rasu, vjerske, etničke, nacionalne, spolne i druge razlike“⁸. Na istom mjestu se spominje kako se aktivnosti te ustanove provode na prostoru cijele Nadbiskupije te su nabrojani projekti koji se provode.⁹

⁶ Natuknica *Caritas*, u: Karl BORGMANN, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 2, Freiburg, 1986., 941.

⁷ Špiro MARASOVIĆ, Caritas – komu ili čemu, u: *Crkva u svijetu*, 32 (1997.) 4, 399.

⁸ O Caritasu Barske nadbiskupije nije se puno pisalo, ali s obzirom da se radi o djelatnoj organizaciji, dosta informacija vodstvo dijeli na mrežnim stranicama: <http://dignitas-network.org/2016/08/24/caritas-barske-nadbiskupije/> (zadnji put posjećena stranica 18.3.2020.)

⁹ Na mrežnim stranicama Caritasa Barske nadbiskupije stoji da su ciljne grupe njihova rada: mladi, osobe s invaliditetom, stari, djeca, socijalno ugroženo stanovništvo, Romi i nezaposleni. Provode ili su provodili sljedeće projekte i aktivnosti: Jačanje civilnog društva, Kućna njega i pomoć u kući za stare osobe, Kućna njega i pomoć u kući za osobe s invaliditetima, Dnevni boravak za stare osobe, Topli obrok za stare osobe, Centar za pomoć i podršku djeci i mladima sa teškoćama u razvoju u domenu edukacije, terapije i socijalne integracije,

Caritas Barske nadbiskupije i Kotorske biskupije kako u prošlosti tako i danas, zauzima važno mjesto u povijesti Barske nadbiskupije i crnogorskog naroda pogotovo ako uzmemo u obzir njegovo djelovanje u kriznim situacijama kroz koje je crnogorski narod prolazio. Brojne osobe su dio ove karitativne djelatnosti, ali posebnu pozornost treba dati Družbi Isusovoj¹⁰ i njihovu članu o. Vladimiru Vasilju. On se dobrovoljno javio da dođe u Bar pomoći godine 1987. Nakon njegova dolaska isposmoć isusovaca iz Dubrovnika, kao i ranijih godina, također je bila prisutna, posebno uz velike katoličke svetkovine. Pastoralno, duhovno i karitativno djelovanje o. Vasilja posebno je došlo do izražaja početkom 90-ih godina kada je prostor tadašnje države zahvatio ratni scenarij. Brojni strani Caritasi, posebno iz Njemačke, slali su svoje donacije, npr. dva šlepera (40 tona svega) stiglo je u Podgoricu 18. svibnja 1993. godine.¹¹

U pismenim zapisima iz tadašnjeg vremena stoji: „Osim pomenute pomoći, koja se uglavnom sastojala od prehrambenih artikala, bilo je i nešto lijekova (u Švicarskoj pošiljci), u Informativno edukativni centar za mlade, Ljetni kampovi za mlade, Dopunska nastava za djecu u osnovnoj i srednjoj školi, Škola računara, Kursevi stranih jezika, Preventivna edukacija mladih o bolestima zavisnosti, Centar za edukaciju i komunikaciju za Romsku djecu, Razvoj omladinskog rada u zajednici, Promocija i razvoj volonterizma, Promocija i razvoj socijalne ekonomije, Pomoć u hrani i sredstvima za higijenu.

¹⁰ Godine 1980. bilo je potrebno da netko nakon smrti barskog župnika mons. Jakova Rendića preuzme župu Bar. Kako rješenja nije bilo, Nadbiskup se obratio isusovcima koji su dolazili u ispomoć za Uskrs i Božić do 1987., kada nekolicina braće i dolazi u Bar i njihovo intenzivno djelovanje počinje, iako je djelovanja bilo i ranije u drugim dijelovima Crne Gore, posebno u misijskom pastoralu u brdskim župama gdje su isusovci dolazili mjesečno.

¹¹ O Družbi Isusovoj na prostoru Barske nadbiskupije više u: Obavijesti - Lajmčrimet Barske nadbiskupije (izdaje Nadbiskupski ordinarijat u Baru za isključivu upotrebu svećenika i sestrarskih zajednica u Nadbiskupiji) br. 4/90 15. 10. 1990. Isusovci kod nas (Uz 450-godišnjicu osnutka D. I.), 82- 83.

Podgoricu na adresu Župskog ureda stigla je u par navrata od Caritasa iz Arnsberga (Njemačka) pomoć u lijekovima. Ova je pomoć podijeljena bolnicama na Cetinju, Podgorici, Nikšiću i Dobroti, kao i Domu staraca u Petrovcu (u ustanovama gdje rade naše časne sestre). U Bar je stigla i jedna pomoć u lijekovima posredstvom Vladimir Vasilja (preko Crvenog Križa Njemačke) i ta je pomoć data barskoj Bolnici.¹² Ovime je posvjedočeno čovjekoljubno djelovanje ne samo Caritasa kao ustanove u Katoličkoj Crkvi, nego i znamenitog isusovca Vasilja koji je potrebno dijelio svima neovisno o rasnim, staleškim, nacionalnim i vjerskim razlikama.

Uz Caritas na području Barske nadbiskupije djeluju još dvije organizacije sa sličnim pastoralnim aktivnostima: u Sukruću (Tuzi) Katolički Duhovni centar *Sanctae Crucis* (Sveti Križ) i salezijanski centar u Podgorici *Don Bosko*. Oba centra vode i u njima djeluju svećenici te su time ove duhovne oaze direktno vezane uz Katoličku Crkvu.

Duhovni centar *Sanctae Crucis* svoje aktivnosti organizira u teološkoj, pastoralnoj, duhovnoj, duševnoj, socijalnoj, karitativnoj, pedagoškoj, kulturnoj, naučnoj i zdravstveno-terapeutskoj oblasti. Voditelj Centra je franjevac Frano Dushaj, a okolina ustanove uređena je kako bi posjetiteljima pružila mir, radost i duhovnu snagu. Okupljajući pripadnike svih vjera, šireći tako sveobuhvatno čovjekoljublje, volonteri i uposlenici ovoga Centra rade s predškolskom djecom, ali i djecom s autizmom, epilepsijom, hiperaktivnom djecom, djecom s cerebralnom paralizom te psihosomatskim smetnjama.

Od 2011. u Podgorici djeluje i *Don Bosko centar* kojega vode salezijanci, a okuplja djecu i mlade između 7 i 20 godina s područja Konika, Starog aerodroma, Kakaricke gore, Maslina i Omer Božaja. Kroz razne aktivnosti, kojim se inače bave nevladine organizacije poput ove, korisnici Centra – djeca i mladi –

¹² Vidi u Obavijesti br. 3/94 1. 9. 1994. 83. Humanitarna pomoć.

uče se toleranciji, odgovornosti, ali također svoje vrijeme ispunjavaju rekreacijom i sportom. Među korisnicima su i oni koje volonteri žele „maknuti s ulice“ te im ponuditi kroz razne programe novi vid zabave: dnevni oratorij – susreti i druženja, sportski treninzi, susreti animatora, ali i škole animatora.¹³

Svaka od navedenih organizacija, udruženja ili ustanova u temelju svoje djelatnosti ima ljubav prema ljudima, svakom pojedinom čovjeku, a takva ljubav – filantropija naslanja se, kako stoji u prethodnom tekstu, na dubokoj i zreloj kršćanskoj duhovnosti.

Odabrani primjeri čovjekoljublja među svećenstvom Barske nadbiskupije

Govor o bratovštinama govor je o pojedinim skupinama ljudi koji se organiziraju kako bi, prema navedenom, pomagali jedni druge, ali i poticali ljude na pobožnost. Bratovštine su dakle poznate još od srednjeg vijeka, a novijeg datuma je npr. Katolička akcija, organizacija katoličkih laika nastala radi duhovne obnove i prožimanja javnog i društvenoga života kršćanskim načelima, u suradnji s crkvenom hijerarhijom.¹⁴

U primjere čovjekoljublja mogu se smjestiti i brojni događaji novije povijesti, ponekad i oni pomalo simpatični, a danasve korisni poput povijesne odluke u Malesiji da se zabrani pucnjava u veselju. Veselje, kako se navodi u prihvaćenoj Odluci o neupotrebi vatrenog oružja na Opštem zboru održanom u Tuzima, podrazumijeva „vjeridbe i svadbe, skupove povodom

¹³ O ovom Centru više na mrežnoj stranici koja ažurno prati sve projektne aktivnosti: <https://www.donbosko.me> (zadnji puta posjećena 18.3.2020.)

¹⁴ Potaknuo ju je papa Pio XI. enciklikom *Ubi arcana Dei* (1922.), a organizirana je oko 1930. Djeluje po župama i među pojedinim slojevima i staležima (mladi, žene, odrasli). U mnogim zemljama označavala je novi vjerski zamah u već postojećem katoličkom pokretu.

vjerskih, plemenskih i državnih praznika, svečanosti povodom rođenja sina, ispraćaja i povratka sa odsluženja vojnog roka, vjerske obrede svečanog karaktera i javna mjesta i druge manifestacije koje podrazumijevaju prisustvo građana“¹⁵. Tadašnji mediji odluku nazivaju povijesnom, a uskoro se proširila na cijeli kraj. U kontekstu teme ovoga kratkog pregleda važno je spomenuti da su na toj sveopćoj skupštini sa oko 400 sudionika riječ držali i dvojica svećenika, Paško Gojčaj, župnik i njegov kapelan Vinko Malaj. Nakon što je akcija proširena među katolicima, ali i među drugim vjeroispovijestima, u nju su se uključili i brojni drugi, poput ulcinjskog župnika, mons. Marka Kolovića.

Poticaj pridruživanja ovoj akciji svećenici su zasigurno pronašli u posvemašnjem čovjekoljublju. Iz toga razloga djelovali su i brojni drugi. Barski nadbiskup je na primjer 1994. intervenirao kod Milanskog Nadbiskupa za dvanaestogodišnjeg dječaka koji je bolovao od leukemije i boravio u jednoj talijanskoj bolnici. Za liječenje je bilo potrebno puno novaca. Ta intervencija je urodila plodom pa je i dječakov otac Vojin Vujošević, moreplovac, osobno došao zahvaliti Nadbiskupu u Baru. Mediji su izvještavali o ovom događaju: radio Bar, Pobjeda.¹⁶

Takvi primjeri postoje kroz cijelu povijest kako Crkve tako i Barske nadbiskupije, a time i crnogorskog življa. Čovjekoljublje je krasilo duh ovoga podneblja i ljudi čak i kada su odlazili u iseljeništvo. Među njima je također Emilio Ognjenović, široj javnosti manje poznat biskup podrijetlom iz Crne Gore. Rođen je 1923. u mjestu Olavarija u provinciji Buenos Aires kamo je

¹⁵ Vidi u Obavijesti – Lajmërimet Barske nadbiskupije (izdaje Nadbiskupski ordinarijat u Baru za isključivu upotrebu svećenika i sestrarskih zajednica u Nadbiskupiji) – br. 4/94, 110. str.

¹⁶ Vidi u Obavijesti br. 3/94 1. 9. 1994. Humanitarna pomoć – svjedočanstvo, 83. str. i Intervencija kod milanskog nadbiskupa u prilog jednog bolesnika 84. – 85. str.

njegov otac 1920. emigrirao iz Crne Gore. Kršten je u ruskoj pravoslavnoj crkvi Svete Trojice u Buenos Airesu. Međutim nakon smrti roditelja djed i baka ga odgajaju u katoličkom duhu, što je dovelo do toga da 1949. postane svećenik. Sveti Ivan Pavao II. imenovao ga je 1979. za pomoćnog biskupa u Baija Blanki i titularnog biskupa Milibarke, a 1982. izabran je za biskupa Mercedesasa. S biskupske službe povlači se 2000, a umire 2011. Biskup Emilio¹⁷ zalagao se protiv abortusa i razvoda. Time je, između ostaloga, i kao duhovni pastir iskazivao svoje čovjekoljublje.¹⁸

Među brojnim duhovnim pastirima koji su na izuzetan način u kriznim vremenima izrazili čovjekoljublje svakako je don Pavle Marvulić. Rođen je nedaleko od Bara 1898. godine, a umro 1997. Danas se o njemu govori kao o zaboravljenom humanistu. On je naime 1941. spasio od smrti 600 pravoslavnih žitelja s područja Zete. O njegovim su zaslugama 80-ih godina pisali brojni mediji: npr. Pobjeda, Tribina, Politika, Susreti – Matica iseljenika Crne Gore, i sl. Bio je također cijenjen među ljudima svih vjeroispovijesti, o čemu svjedoči spremnost da crkvenim zvonima u Ulcinju muslimanima naznači vrijeme kraja muslimanskog posta – iftar kada je pucanje iz topa, kojim se to svakodnevno označavalo, bilo zabranjeno. Predsjedništvo SFRJ odlikovalo je za humane podvige tijekom Drugog svjetskog rata don Pavla Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zracima, a don Pavle je ostao upamćen po izreci: „Bez obzira koje smo vjere, mi smo kamen i bedem ove zemlje, jer smo mi zemlja ove zemlje“.¹⁹

¹⁷ Papa Franjo je rekao da Crna Gora za njega ima posebno mjesto jer ga je 1992. u Argentini zaredio biskup Emilio Ognjenović, porijeklom iz Crne Gore.

¹⁸ Gordan STOJOVIĆ, Tri Crnogorca u Južnoj Americi, Emilio Ognjenović, Miloš Vukasović, Raul Tomašević, u: *Matica*, 59 (2014.), 396-403.

¹⁹ „Ratno vrijeme bilo je vrlo teško. Poslije ustanka 1941. godine, doveli su oko 800 duša iz Zete i zbili ih na groblje u selu Vranju. Neke su odmah pustili, ali je ostalo oko 600 kojima se ništa dobro nije spremalo. Čuo sam za to i počeo da molim da puste ljude. Dosta uglednih Tužana pomagalo mi je u

Govor o ljubavi prema zemlji, a time i narodu ne može zaobići osjećaj prema lijepoj riječi, što se na poseban način odnosi na ljubav prema Svetom pismu time i Bogu, iz kojeg izvire svaki poticaj na bratoljublje. U tom kontekstu svakako treba spomenuti don Simona Filipaja, rođenog 1925. godine u Ulcinju gdje je završio osnovno obrazovanje, a na putu prema svećenstvu

tome: Čuo sam da će biti inscenirano tobožnje oslobađanje Zećana i da će ih pobiti. Obuzet užasom i bespomoćnošću, odlučio sam da odem kod italijanskog komandata Josipa de Čezara. Bio je blag čovjek, ali u ovoj situaciji nije znao šta da uradi. Rekao sam mu da su ti ljudi mirni i poštteni, da nijesu ništa uradili. Uostalom, neka budu ispitani i ako je ko kriv, neka odgovara. Ali, pomoriti toliko duša, bio bi strašni zločin i neoprostivi grijeh. ‘Dakle, vi ste svi sveci’, veli Italijan. ‘Nijesmo, odgovaram, ali nijesmo ni zločinci. Naprotiv’. Odem neobavljena posla. U gradu su postajale prazne kasarne i ja poručim da Zećane smjestite u njih. Samozvani komandanti su me poslušali, misleći da sam se tako dogovorio s Italijanima. Mnogi Tužani su te večeri donosili zatvorenicima hrane i vode. Sjutradan ujutro odem kod De Čezara, a on me ljutito pita kako sam smio narediti tako nešto. Odgovorim da sam mu na taj način napravio samo uslugu. Ponovim mu da dobro razmisli o sudbini tih ljudi. On se, kao, ljuti na mene, a čujem kako sa svojim oficirima šapuće da ne želi da zarobljenike ima na duši i kako mu oni odgovaraju: ‘Ovaj narod ima savršeno pravo da nas goni i ubija, jer ima pravo na slobodu u svojoj zemlji’. To me malo ohrabri. Neposredno poslije toga u ruke mi je dospjelo pismo nekih tobožnjih velikoalbanskih glavešina u kojem je pisalo da zarobljenici budu dovedeni na granicu. Naravno, da bi bili lakše smaknuti. Ja pismo pocijepam, ponovo odem kod italijanskog komandanta i ovoga puta mu energično kažem: ‘Ako do 13:30 sati, kada završavam službu, ne naredi da ovi ljudi budu oslobođeni, za vaš postupak odmah će znati komande u Podgorici, Cetinju i Tirani. Obavjestiću i sami Rim!’ . A u sebi mislim: ko u ovim danima da izvijesti bijeli svijet? Ipak, uspjelo je. Kada sam izašao sa mise, zarobljenici su bili pušteni. Da je neko nastradao, to ne bih mogao preživjeti“. Momčilo Popović, „Susreti“, ilustrirana revija Matice iseljenika Crne Gore, br. 69, iz juna 1986.

nekoliko je godina proveo i u Baru. Teološki studij završava rijekom Drugog svjetskog rata u isusovačkom sjemeništu u Skadru, a diplomira u Zagrebu nakon čega je 1950. zaređen za svećenika Barske nadbiskupije.

Sveta Stolica dodijelila mu je titulu monsinjora, a sveti papa Ivan Pavao II. godine 1992. proglasio ga je počasnim prelatom zbog iznimnog doprinosa Katoličkoj Crkvi u Albaniji i među Albancima. Naime, Simon Filipaj je, nakon više od četiri stoljeća²⁰ uspio 1994. na standardni albanski jezik prevesti Bibliju. Time je ostavio u teološkom polju svjetsko remek-djelo, a zbog doprinosa albanskoj kulturi i književnosti posthumno je 2004. odlikovan ordenom Zlatni Naim Frashëri. Filipaj je uz prijevod Biblije prevodio i druge liturgijske knjige, a karakteriziraju ga kao jednostavna čovjeka visokih vrlina te revna pastira, izvanredna intelektualca i sjajnog bibličara, a njegovo djelo živi u Crnoj Gori te Ulcinj ima ulicu nazvanu po njemu, ali i diljem svijeta, poput zaklade Don Simon Filipaj osnovane 2005. u New Yorku.²¹

²⁰ 1555. Gjon Buzuku objavio je prvu knjigu na albanskom, prijevod pojedinih biblijskih tekstova.

²¹ Fondacija je prikupila preko 250.000 dolara za stipendije albanskih učenika, škole djece s invaliditetom, slučajeva oboljelih pojedinaca i otklanjanja njihovih zdravstvenih troškova i različitih kulturnih aktivnosti. Fondacija je u suradnji s albansko-američkim udruženjem „Ana e Malit“ realizirala akciju kupovine ambulanata u SAD-u i slanje u Dom zdravlja u Ulcinju za hitne potrebe stanovnika ove općine, u vrijednosti oko 25 000 dolara. Još 2012. godinu, za isti zdravstveni dom Fondacija Dom Simon Filipaj financirala je još jednu ambulantu za 23.000 eura, a Fondacija je 2009. godine u suradnji s udrugom Ana Mali u New Yorku, sponzoriralo je rad dr. Rossa (iz SAD-a) i njegovog tima na održavanju tečaja za obuku osoblja Ulcinjskog zdravstvenog centra radi poboljšanja i poboljšanja relevantnih, posebno hitnih, usluga za stanovnike Fondacija je financirala podizanje kipa Albanske biblije u iznosu od 36 000 dolara Don Simona Filipaja, koji je svečano otvoren u rujnu 2014. godine u Svetom Jurju u Ulcinju.

Svjetski poznat je i biskup Nikola Dobrečić²², posebno u odnosima s državnim vlastima tijekom njegova vodstva Barskom nadbiskupijom od 1912. do njegove smrti 1955. Živko Andrijašević analizirao je pet tiskanih pisama biskupa Dobrečića upućene tadašnjoj vlasti. Pisma otkrivaju odnos crnogorske države i Barske nadbiskupije, a opisuju razne događaje iz Dobrečićeva života, ali i stanja Nadbiskupije, od poteškoća imenovanja generalnog tajnika, reakcije na optužbe da brani vjenčanja miješanih parova u pravoslavnoj crkvi, protesta vlastima što otvaraju prepiske, do protivljenja da preuzme jurisdikciju nad pripojenim područjima Crnoj Gori nakon Balkanskih ratova bez suglasnosti Svete stolice te opisa stanja odnosa tadašnje crnogorske vlasti i Barske nadbiskupije.²³

Ipak, Dobrečić nije poznat samo po svojim pismima upućenima vlastima tadašnje crnogorske države. On je prije svega bio pastir i tijekom 44 godine duhovnoga vodstva Barske nadbiskupije učinio je mnogo dobra svima bez nacionalne, klasne i vjerske razlike. Uz duhovno brinuo se i za materijalno, ekonomsko i kulturno. Svjedoči to sljedeći zapis: „Godine 1921. osniva

²² Nikola Dobrečić (Stari Bar, 28. 1. 1872.–Zagreb, 14. 11. 1955.), nadbiskup barski i primas srpski. Osnovnu školu završio je u Starom Baru, a 1890. upućen je u Rim na školovanje u Collegio Urbano, gdje je završio teologiju i filozofiju. Za svećenika je rukopoložen 1898. godine u bazilici Sv. Ivana u Lateranu. Iduće godine imenovan je župnikom u Zupcima, a 1905. župnikom novoosnovane katoličke župe na Cetinju. Bio je profesor tamošnje gimnazije i stenograf Crnogorske narodne skupštine. Za nadbiskupa barskog imenovan je 1912. godine. *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 3., Podgorica 2006., 564.

²³ Opseg ovoga rada ne dopušta detaljnije bavljenje poviješću Barske nadbiskupije u kojoj je Nikola Dobrečić nakon ponovnog odjeljivanja od Skadarske biskupije drugi biskup. O tome, a i o njegovom djelovanju u odnosu prema tadašnjim državnim vlastima više vidjeti u: Živko ANDRIJAŠEVIĆ, Crnogorska država i Barska nadbiskupija (Pet pisama barskoga nadbiskupa Nikole Dobrečića), u: *Časopis za suvremenu povijest*, 42 (2010.) 2, 465-482.

(Dobrečić) u Baru Sirotinjski fond u zemljištu i novcu, opskrblivši ga sa 30 rala zemlje u Barskom polju, maslinjacima i drugim zemljištem, a u novcu 80 000 ondašnjih dinara. Iz Sirotinjskog fonda davala se pomoć potrebnima u vidu zajma, a onima bez dovoljno sredstava za egzistenciju i neka stalna pomoć. Nije se gledalo na vjeru. Za Božić, Uskrs i Bajram šalje se u granicama mogućnosti pravoslavnim, katoličkim i muslimanskim siromašnim porodicama izvjesna pomoć. Svake godine poklanja mnogobrojnoj siromašnoj djeci iz zabavišta, osnovnih škola i gimnazije, prema spisku koje su školske vlasti sastavljale, ali i odraslim građanima, odijela, ogrtača i rublja. Dijelilo se u Biskupadi. Iz jednog spiska robe nabavljeno god. 1929 u Varaždinu od Tivar tvornice proizlazi da je nadbiskup dobio robe u vrijednosti od 28 435 dinara i to: 14-2 komade, dječjeg odijela, 35 muških velikih odijela, 100 m crnog poluvanog štofa, 30 m drugog štofa, 20 komada ženskog vunenog odijela, 20 komada ženskog jeftinijeg odijela i 6 dekica. Pomagao je Narodnooslobodilački pokret, posjećivao logore zarobljenika, intervenirao za njih kod okupacionih vlasti, davao pomoć. Jedna bilješka navodi da je davao pojedinome po 15 000 lira, a ponekad je za logoraše davao po stotine kilograma ulja da im se poboljša situacija. Posjećivao je zatvore (i iza rata, npr. na Cetinju).“²⁴

Redovnice kao uzori čovjekoljublja

Svaka redovnička zajednica usmjerena ostvarenju svoje karizme u temelju poziva ima ljubav prema Bogu koju ostvaruju preko ljubavi iskazane bratu čovjeku. Neki primjeri takvog djelovanja navedeni su u dosadašnjem tekstu pri spomenu isusovaca, salezijanaca, ali i dijecezanskih svećenika kao uzora čovjekoljublja. U nastavku teksta bit će prikazane ženske redovničke zajednice koje

²⁴ Obavijesti br. 5/80 Bar 17. dec. 1980 Prilog 1 Život i djelo nadbiskupa dr. Nikole Dobrečića povodom 25-godišnjice njegove smrti (1955-80) 7 – 8 str.

u današnje vrijeme djeluju na području Barske nadbiskupije. Na tim prostorima od srednjeg vijeka djeluju redovnice, ali većinom kontemplativne karizme. Osmanska osvajanja sredinom 16. stoljeća uvjetovale su njihovo smanjenje na prostoru današnje Barske nadbiskupije, ali 19. i 20. stoljeće označava procvat aktivnog ženskog redovništva u svijetu, pa tako i u Crnoj Gori, gdje danas djeluju Sestre Svetog Križa, Franjevke od Bezgrešnog začeća – Crnogorske provincije te Služavke Malog Isusa.

Služavke Malog Isusa u Barsku nadbiskupiju dolaze 1930, a dovodi ih tadašnji nadbiskup Nikola Dobrečić. Broj sestara Služavki Malog Isusa se vremenom smanjivao te su se sestre rasule po drugim zajednicama i provincijama. Od prvog dolaska do današnjih dana u Barskoj nadbiskupiji boravilo je preko 130 sestara, danas samo šest: tri djeluju u Podgorici, a tri u Starom Baru. Nadbiskup sestrama povjerava u Starom Baru dvije ustanove: sirotište i zabavište, a u novoj biskupskoj rezidenciji vođenje domaćinstva. U Statutu nadbiskupijskog sirotišta već je stajalo „da čim (Ustanova) dođe do materijalne mogućnosti dovede časne sestre, otvore sirotište i primi na odgajanja onoliko djece, koliko joj bude moguće iz ovih krajeva, za koje Uprava bude našla za shodno. Ustanova je čisto crkvena, a u sirotište mogu se primiti i djeca druge vjeroispovijesti.“²⁵

Sestre Svetog Križa

Sestre Svetog Križa – križarice²⁶ prva je redovnička zajednica

²⁵ Preuzeto iz Pravila nadbiskupskog Sirotišta, iz Obavijesti br. 5/80 Bar 17. dec. 1980

²⁶ Družba Milosrdnih sestara Svetoga Križa nastala je zahvaljujući mladog franjevcu o. Teodoziju Florentiniju iz Münstera, Švicarska. Osnovao je Družbu sestara učiteljica u Mencingenu 1844. godine, a posebnu ulogu u daljnjem razvoju odigrat će Ana Marija Katarina Šerer, koja se pridružila maloj zajednici početkom 1845. godine. Iste godine položila je prve zavjete i kao

koja je na područje Crne Gore, ali i Barske nadbiskupije počela ostvarivati svoju karizmu ispunjenu socijalnom dimenzijom. Najprije dolaze u Dobrotu kod Kotora kamo ih kao njegovatelji-
ce u Zavodu bolesnih i nemoćnih već 1900. dovodi kotorski biskup Franjo Uccellini Tica.²⁷ Već se tada pokazalo njihovo čovjekoljublje u nesebičnom pomaganju svima neovisno o naci-
ji i vjeri. Nakon Drugog svjetskog rata političko-društveni okvir znatno je izmijenio prilike u kojima su djelovale redovničke zajednice, što neće spriječiti sestre Svetoga Križa da 1947. svoj

sestra Marija Terezija Šerer počela raditi na školi u Galgenenu. U Hrvatsku su stigle 1868. zahvaljujući pronicljivosti i dobrohotnosti đakovačkog biskupa Josipa Juraja Strossmayera. 100 godina prisutnosti sestara sv. Križa u Boki Kotorskoj, Perast, 2000., str. 9-14.

²⁷ Sestre su ostale u Dobroti sve dok se Dom starih nije preselio u Donji Stoliv, potom Prčanj, zatim 1947.g. u Perast, da bi konačno bio preseljen u Risan, gdje su sestre djelovale u svojoj milosrdnoj misiji sve do 2008. Isti kotorski biskup je doveo sestre Sv. Križa i u Herceg Novi, gdje su 1903.g. preuzele rad u prvoj školi za žensku mladež u Boki, kao i u zabavištu. U tom je gradu biskup Uccellini dao 1912.g. sagraditi novu školu koju vode sestre. Tako se uz osnovnu školu i zabavište u toj zgradi razvila i Viša djevojačka škola. U školi i u internatu su sestre odgajale djevojčice iz katoličkih i pravoslavnih porodica, sve do Drugog svjetskog rata. Za vrijeme Balkanskih ratova, sestre Sv. Križa su preuzele dvorbu ranjenih vojnika na Cetinju i u Podgorici. Uz grmljavinu topova, iskazivale su njegu i utjehu za više od 7000 vojnika, od kojih su mnogi bolovali i od raznih zaraznih bolesti. Crnogorski kralj Nikola I. je odlikovao 5 sestara tzv. "Danilovim odlikovanjem" i tako im odao priznanje za dvorbu ranjenika. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, sestre Sv. Križa također su bile u službi samaritanskoj na mnogim bojnim linijama, a ujedno vodile brigu o izglednijoj djeci. Najveća ratna kuhinja bila je u Herceg Novom. Sestre su u njoj spremale hranu za 700 djece i 40 radnika. Kuhinju su vodile tri sestre bez ičije pomoći. Iz Lista mladih barske nadbiskupije uz proslavu 50. obljetnice djelovanja sestara u bolnici u Baru, a informacije stoje i u: Državni arhiv Cetinje, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore, k-4, br. 325/46;

apostolat započnu u Baru i na području Barske nadbiskupije. Radile su u gradskoj bolnici na dječjem odjelu, gdje su usprkos svim poteškoćama znale sačuvati mir, ustrajnost i ljubav prema onima kojima su poslone.²⁸

Kronika sestara Svetog Križa u Baru u razdoblju od 1947. do 1996. sažimlje brojne važne, ali i svakodnevne događaje njihova života na području Barske nadbiskupije. Najčešće se otkriva broj sestara koje djeluju, a 15. lipnja 1947. u Bar ih je stiglo 10 te su već nakon pet dana preuzele posao u bolnici. „U početku je vrlo teško jer među nepoznatim svijetom, koji nas je prve dane promatrao kao nepoznate i nepoželjne elemente. Uz pomoć i dobrotu Božju i poštivnošću dragih sestara bolesnici su zavolili rad sestara i s povjerenjem i zahvalnošću primali usluge...“²⁹

Kako se razvija zdravstvo u Baru, tako stiže i više sestara, 1954. dolazi još šest. One se sve više osposobljavaju za povje-

²⁸ Nakon Drugog svjetskog rata, nova vlast je sestrama svetog Križa oduzela sve što su imale, i škole i bolnice, ali im nije mogla oduzeti njihovo redovničko posvećenje i ljubav prema bolesnicima. Na poziv Ministarstva zdravlja Crne Gore na Cetinju, sestre su 15. juna 1947.g. preuzele rad u bolnici u Novom Baru. Toga je dana stiglo prvih deset sestara Sv. Križa u Bar: s. Jakomina, s. Blanda, s. Šimka, s. Laureta, s. Fidelis, s. Radislava, s. Vijaneja, s. Andreja, s. Ksenija i s. Liborija. Stigle su u Bar, da nakon ratnih razaranja i poratnih rana liječe, ne samo tjelesne bolesti, nego i srca zatrovana mržnjom i neprijateljstvom prema Kristu i Crkvi. Tadašnja se bolnica nalazila uz samo more i bila je u vrlo siromašnom stanju. Sestre je izvanredno lijepo primio tadašnji upravnik bolnice dr. Milin. Ostalo osoblje ih je dočekalo s nepovjerenjem, jer su u to vrijeme kružile kojekakve priče o časnim sestrama. No brzo su se svi uvjerali da to nije istina, te su ih zbog njihovog predanog i stručnog rada zavoljeli i sve više cijenili. Iste godine, sestre su došle i na Cetinje, kao i u Podgoricu, gdje su radile kraće vrijeme. (Iz Kronike sestara Svetog Križa u Baru). Obavijesti br. 5/86 10. 12. 1986. Prilog: Uz 40. godišnjicu dolaska sestara Franjevki na Cetinje: 10. XII. 1946. – 10. XII. 1986.

²⁹ Kronika, Knjiga I. str. 2. u *Isto*.

rene službe pohađajući tečajeve, ali i škole, uslijed manje represije komunističkog režima, ali i uslijed potreba zaposlenja. Broj se sestara povećavao te ih je 1967, dvadeset godina nakon dolaska, u Baru bilo trideset četiri, a 1981. dvadeset. U razdoblju između ovih godina područje Barske nadbiskupije poharali su potresi (1968. i 1979.) te zdravstvena katastrofa velikih boginja (1972.) koja nije zahvatila Crnu Goru, ali je tadašnja epidemio-loška ekipa uložila velike napore, među njima su bile i sestre križarice koje su se također kao medicinsko osoblje priključile procesu cijepljenja svega stanovništva.³⁰

Takvi događaji, ali i brojni drugi svakodnevni, stanovništvo Crne Gore, Barske nadbiskupije te civilne i crkvene vlasti sestrama Svetog Križa tijekom godina izražavali su zahvalnost dodjeljujući im prigodna odlikovanja za požrtvovan rad.³¹ U tomu su se istaknule brojne sestre, što je posebno očitovano tijekom slavlja obljetnica dolaska sestara u Bar. Jedna od nagrada, najviša općinsku nagrada „24. Novembar“ dodijeljena je cijeloj zajednici, posebno za njihovu požrtvovnost u njegovanju bolesnika.

Godine 2017. Sestre su proslavile 70 godina djelovanja u Baru. Poslijeratne generacije Barana sa nostalgijom se sjećaju „bijelih barskih anđela“ koje su blagom riječju, toplinom i predanošću njegovale bolesnike u barskoj bolnici. Uz posao u bolnici, one su odlazile i kući bolesnicima da bi im dale injekcije, previle rane, posavjetovale i pružile pomoć. Istovremeno su brinule i za crkvu, svirale na liturgijama, održavale vjeronauk. Danas, na žalost,

³⁰ Kronika, Knjiga I, str. 73-74 u *Isto*.

³¹ U tomu nisu zaostajali ni djeca i mladi koji su darivali sestre: „Drage naše sestre, svaki križ ima priču, i ovi križevi, namijenjeni Vama imaju također svoju. Napravljeni su od maslinovih grana iz barske maslinade, kao simbol Presvetog Trojstva na pragu trećeg milenija. Darujemo ih Vama, drage naše sestre, kao znak zahvalnosti za sve one žrtve koje ste u protekle 52 godine uradile za ovaj narod. Neka Vas dragi Bog blagoslovi i prosvijetli Vaš put u vječnost.“ (Iz Lista Barske Nadbiskupije Jun 97)

časne sestre više ne rade u bolnici, ali svoju misiju podjednako požrtvovano i predano ostvaruju kroz rad sa djecom svih vjeroispovijesti u svom vrtiću u Starom Baru gdje su započele rad na poziv nadbiskupa Zefa Gašija 2007. godine.³²

Malo tko da je boravio u barskoj bolnici u drugoj polovici 20. st. a da ne pamti časne sestre, čiji je rad bio zaštitni znak ove zdravstvene ustanove, nadasve Medicinskog centra „Blažo Orlandić“. Sestre Svetog Križa u Baru u svojoj su kronici bilježile također o pojedinim sestrama, njihovom svakodnevnom životu, službama, redovničkim premještajima, ali i nagradama i priznanjima koje su pojedine sestre dobivale. Među njima ističe se s. Arnolda Harmičar³³, dugogodišnja glavna sestra internog odjela bolnice u Baru, tzv. Barska Majka Tereza.

Godine 1954. dolazi u Bar raditi u bolnici. Tada se moglo raditi i bez završene škole, ali su sestre svugdje nastojale da svoje obrazovanje dopune i usavrše, pa je ona završila Srednju medicinsku školu na Cetinju. Sestri Arnoldi je bila dodijeljena duž-

³² Zoran Srzentić, dugogodišnji kirurg, a danas gradonačelnik Bara kazao je: „Časne sestre su jedno vrijeme bile zaštitni znak barske bolnice, a ta posvećenost pacijentu koje su iskazivale uz poštovanje prema doktorima, davala je primjer i drugom osoblju da se na isti način ponaša. Ne govoreći da naše medicinsko osoblje danas nema dobar odnos prema pacijentima, ipak bi bilo lijepo da mlade medicinske radnice imaju takve ličnosti pored sebe, da imaju primjer i obrazac ponašanja, odnosno standard koji bi svi poštovali. Ne znam da li one znaju, ali onaj put od gornje kapije bolnice gdje su radile, do njihove kuće, danas se i zvanično zove Put časnih sestara“.

³³ Sestra Arnolda, milosrdna sestra Sv. Križa, rođena kao Marija Harmičar 1931. u Remetincu kod Varaždina, radila je kao medicinska sestra u barskoj bolnici od 1954. do 1989. Marija je položila prve zavjete 1953. godine i dobila ime sestra Arnolda. U mirovinu je otišla 1990. godine, ali ipak ostala je u Baru i brinula za zajednicu sestara kao njihova poglavarica. Tu službu je nastavila i kad je došla u provincijalnu kuću u Đakovo, gdje je preuzela brigu za bolesne sestre.

nost na internom odjeljenju, na kome je radila čitav radni vijek, do 1989. Kad je došla, interno odjeljenje barske bolnice je sa infektivnim činilo jednu cjelinu. Smješteno je bilo u baraci, skromno opremljeno, a patologija je bila raznovrsna. Stručnog kadra nije bilo, pa je dolazak časnih sestara u Bar bio od neprocjenjive vrijednosti i značaja. Uz posao u bolnici, sestre su uvijek odlazile u domove bolesnika-davale im injekcije i previjale rane. Brinule su i za crkvicu na Mirovici, svirale na liturgijskim susretima, spremale crkvu i održavale vjeronauku.

Nakon potresa 1979. sestra Arnolda se pokazala u pravom svjetlu. Radila je izuzetno posvećeno svoj posao, mirna, tiha i uvijek puna razumijevanja i opravdanja za sve bolesnike, a bilo ih je raznih. I različitog ponašanja. Na sve je djelovala smirujuće i opuštajuće, i na pacijente i na doktore koji su se suočavali sa velikim stresovima. U bolnici se nije moglo da se radi, pa su podignuti šatori i drvene barake, a tu je trebalo nastaviti kako-tako normalan rad s bolesnicima.

Ljudi su prepoznali njeno zauzimanje i nesebičnost, pa je kao glavna sestra internog odjeljenja bolnice dobila 1978. Povelju Udruženja zdravstvenih radnika Crne Gore, a 1979. zbog otklanjanja posljedica katastrofalnog zemljotresa koji je pogodio Crnogorsko primorje, maršal Tito odlikovao ju je Ordenom rada sa srebrnim vijencem.

Franjevke od Bezgrešnog začeća – Crnogorske provincije

Franjevke od Bezgrešnog začeća potječu iz Slovenije gdje je 1923. godine osnovana Jugoslavenska provincija Družbe Školskih sestara iz Graza, koja će se 1965. godine podijeliti na Slovensku i Crnogorsku.³⁴ Časne sestre franjevke Bezgrešnog začeća Crnogorske provincije, došle su iz Slovenije na Cetinje

³⁴ O tome više u: SOLAR, s. Amabilis, *Majka Franciska i njezina ustanova*, Cetinje i Gospa od Škrpjela, Perast, Cetinje 2020.

1946. kada je otvorena specijalna bolnica za plućne bolesti. Tada je rad u antituberkuloznom dispanzeru započelo deset časnih sestara franjevki. Nepoznavanje jezika, nove okolnosti, kultura, običaji, nepoznati ljudi još više su otežali ovaj pothvat.

Sestre su vrlo predano radile svoj posao, a 1947. pridružile su im se također sestre križarice, do 1949. kada su odlukom vlasti morale napustiti bolnicu. U to vrijeme svoju je specijalizaciju za tuberkulozu pluća obavljao Cvjetko Popović, liječnik iz Cetinja. Preuzeo je sanatorij za tuberkulozu pluća na Cetinju. S obzirom na nedostatak medicinskog osoblja, poziva časne sestre na Cetinje. No, dolazak je trebalo riješiti na nekoliko razina: sestarska redovnička uprava, ali i dozvole biskupa. Nakon brojnih pokušaja uspjelo mu je pa je prva ekipa sastavljena od deset sestara franjevki, poslije niza peripetija i teškoća u putu³⁵, stigla na Cetinje u rujnu 1946.

³⁵ Kako pomenuti ljekar, dr Popović, nije prestao i dalje da ustrajno traži sestre, a uz to je obećavao da će urediti on lično sve potrebno sa Ministarstvom zdravlja u vezi s našom službom (što je i učinio), konačno se pristalo da se ponuda prihvati i mjeseca oktobra iste godine ondašnja provincijalka č. M. Avgustina otputovala je u pratnji s. Cecilije za Cetinje da vidi taj sanatorij i da izvidi da li je uopće moguć život za č. Sestre u tom kraju, da li postoji katolička crkva, svećenik, stan za sestre i da, eventualno, sklopi ugovor sa upravom sanatorija. Na Cetinju su našle najprije župnika, vlč. don J. Vreska, koji je u župskoj kući posjedovao samo jednu sobu. Došle su kod njega kasno navečer. Velečasni im je ustupio svoju sobu za prenočište, a sam je otišao u grad i tamo negdje prenoćio. Ujutro su prisustvovala prvi put naše sestre sv. Misi u crkvi, koja je tada bila dosta zapuštena. Iza Mise otišle su u upravu sanatorija, gdje su bile vrlo lijepo primljene, sklopile ugovor i uredile sve potrebno za dolazak sestara. Iz Cetinja su krenule za Bar da posjete nadbiskupa Dobrečiča i da mu preporuče sestre. Putovanje M. Augustine i s. Cecilije u Crnu Goru i natrag bilo je naporno i neprijatno, slabe su bile veze i slaba prevozna sredstva. Putovalo se kamionom i jednoj od njih se dogodilo da je, kada se htjela popeti na kamion, pala u lokvu vode na cesti i sva se uprljala, da je jedva mogla putovati dalje. Po povratku u

Kronike skrivaju vrlo zanimljive pripovijesti o višednevnom putovanju sestara iz Slovenije do Cetinja. Jedna od zgoda je i sljedeća: „Kada smo stigle, u Splitu je padala velika kiša. Mi smo sve bile u uniformi, osim tri mlađe, koje su bile u civilu i poslužile su kao – nosači. To je bio prizor, koji se u ono vrijeme, vjerojatno, rijetko viđao na stanici. Narod se okretao prema nama radoznalo, promatrao nas i valjda mislio: Kuda su ove nesretnice krenule po ovom nevremenu? Poneko bi nam prilazio i pitao sa osjećajem sažaljenja: ‘Kuda ćete, časne?’ A mi junački odgovarale: ‘Za Crnu Goru. na Cetinje!’ – ‘Pa šta ćete tamo, jadne? Tamo Vam nema katolika ni katoličke crkve, nećete moći izdržati’ i tome slično. Na takve prigovore nekoje su sestre počele mrmljati: ‘Zbilja smo lude da idemo tamo, vidite kako nam se svi čude, smiju nam se i drže nas za glupe!’“³⁶

Unatoč početnom nepovjerenju na Cetinju su sestre do suvremenog doba vrlo prihvaćene. Zanimljivost je da je upravo ova zajednica uspjela tijekom cijelog komunističkog razdoblja zadržati svoje redovničko odijelo u radu u bolnicama, što u drugim jugoslavenskim republikama nije bilo moguće. Odluka o zabrani rada u redovničkom odijelu stigla je 1954. godine, što su sestre izričito odbile.³⁷ Vuko Radović, predsjednik Komisije za vjerska pitanja u Crnoj Gori, skriveno od očiju javnosti, odavao priznanje časnim sestrama za njihov rad u zdravstvenim ustanovama. Radović je na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja održane 23. XII. 1957. izjavio da rimokatoličke redovnice „obavljaju svoj posao perfektno“. To ne samo da nije spriječilo njihov predani rad u bolnici, nego im je otvorilo vrata za dolazak

Sloveniju imale su šta pripovijedati i sestre su pažljivo slušale, naročito one koje su bile određene za novu dužnost. Vidi u 50-godišnjica dolaska sestara franjevki Bezgrešnog začeća, Cetinje, 1996., str. 22-32.

³⁶ Obavijesti br. 5/86 10. 12. 1986. Prilog: Uz 40. godišnjicu dolaska sestara Franjevki na Cetinje: 10. XII. 1946. – 10. XII. 1986.

³⁷ AMVCG, nesređena građa, Izvještaj Komisije za vjerska pitanja u NR Crnoj Gori za 1954. godinu.

i više sestara pa je 1963. godine u Crnoj Gori bilo 142 časne sestre franjevkke.³⁸

O značaju sestara franjevkki na Cetinju i u Crnoj Gori postoje brojni zapisi. Ovdje izdvajamo dijelove teksta Mirka Filipovića iz 1986. godine.³⁹

„Već davno sam čuo kako Crnogorci, poznati inače po svojoj nezainteresiranosti za vjeru, poštuju i cijene ove časne sestre. (...) Idem sa sestrom Vitomirom u obilazak Cetinja i pazim na ponašanje ljudi s kojim se susrećemo. Na ulazu u dvor crnogorskog kralja Nikole kupuju se ulaznice. Sestra se pozdravlja s čovjekom što sjedi pred vratima i vadi novac da plati ulaznice, no on blago odmiche njezinu roku s novčanicom i kaže: „Samo vi uđite. Evo prikupila se jedna grupa posjetilaca. Sad će doći i vodič.“. (...) U redovničkom odijelu se nigdje nije moglo zaposliti a glad je silila da se nešto učini. Sestre su se počele razilaziti, skidati uniforme i zapošljavati se kako je koja mogla. U civilnom odijelu opet su ih počeli primati na rad u bolnice. (...) U to vrijeme boravio je u Sloveniji dr. Cvetko Popović, liječnik iz Crne Gore. Zaželio je da nekoliko sestara dođe na Cetinje gdje mogu slobodno u svom redovničkom odijelu rediti u bolnici. Ponuda je rado prihvaćena i 4. prosinca 1946. godine deset sestara krenulo je na put u nepoznato. U Splitu im je izmakao brod za Dubrovnik a one bez novaca i hrane ostale na ulici. U pomoć su im pritekly splitske sestre Kćeri Božje ljubavi. U Dubrovnik je po njih stigao kamion s Cetinja i vozio ih čitav dan po brdima i gudurama, kroz golet i pustinju – kako im je tada izgledalo. No, u Cetinju su odmah po dolasku primljene u Ministarstvu zdravlja Crne

³⁸ Govor o sprječavanju nošenja uniformi redovnica tijekom komunističke represije zahtijeva puno više prostora nego ovaj rad može opskrbiti.

³⁹ Mirko FILIPOVIĆ, *Evangelje kao ulaznica*, u: *Svjetlo riječi*, 42 (1986.), 8.

Gore, a u Bolnici im je priređen svečan doček. Smjestile su se u potkrovlju bolnice i taka ugnijezdile u novom podneblju.“

Primjer dobre prakse Caritas Crne Gore i projekt „Laudato si` – Sačuvajmo okolinu!“

Realizacija novoga projekta Caritasa Crne Gore pod nazivom „Laudato si` – Sačuvajmo okolinu!“ započela je 19. siječnja 2020. Projekt će se realizirati od siječnja 2020. godine do kraja kalendarske godine. Glavni je cilj projekta ukazivanje na važnost enciklike pape Franje *Laudato si`* i poticanje svećenika, redovnika, redovnica, laika i svih zainteresiranih na sudjelovanje u projektom predviđenim aktivnostima. One su fokusirane na očuvanje okoline, a cjelokupnim projektom želi se promovirati neraskidiva veza između Boga, čovjeka i svijeta, kao i poštovanje ljudskog dostojanstva svake osobe.

Papa Franjo u enciklici *Laudato si`* spaja dosadašnje učenje Učiteljstva Katoličke Crkve pozivajući sve katolike, ali i sve ljude na „ekološko obraćanje“ i „novi stil života“. Prema planu projekta siječanj je posvećen poštovanju neradne nedjelje, veljača štednji energije za grijanje domaćinstava, ožujak štednji vode, travanj izbjegavanju bacanja hrane, svibanj štednji električne energije, a lipanj izbjegavanju upotrebe plastike.

S obzirom da je mjesec siječanj posvećen poštovanju neradne nedjelje bili su pozvani svi svećenici, redovnici, redovnice, laici kao i svi zainteresirani da te ili naredne nedjelje posjete starije, nemoćne, bolesne ili usamljene ljude u svojoj okolini te da im djelima tjelesnog i duhovnog milosrđa iskažu kršćansku ljubav. Ove i sve buduće aktivnosti mogu se popratiti fotografiranjem te slanjem na facebook stranicu Caritas Crne Gore, kako bi se projekt uspješno usmjeravao i promovirao. Poštivanje neradne nedjelje od velike je važnosti, kako se navodi u enciklici

Laudato si': „Opsjednutost konzumerističkim načinom života može dovesti samo do nasilja i međusobnog uništenja“. Glavna projektna platforma na kojoj će se objavljivati sve aktivnosti, upute i informacije vezane za projekt jest facebook stranica Caritasa Crne Gore.

Povodom početka ovoga projekta predsjednik Caritasa Crne Gore mons. Rrok Gjonlleshaj, barski nadbiskup i generalni administrator Kotorske biskupije, kazao je kako smo svjedoci globalnih katastrofalnih klimatskih promjena, o čemu je bilo govora i u alarmantnom Izvještaju svjetske meteorološke organizacije (WMO) pred skupštinom UN-a u New Yorku prije nekoliko mjeseci. Crkva uvijek iznova želi davati nove odgovore na probleme u svijetu. Priroda nam je, kao što piše u Knjizi postanka, dana da je odgovornim i aktivnim sudjelovanjem svih „obrađujemo i čuvamo“ (usp. Post 2,15), također za buduće naraštaje, rekao je nadbiskup Rrok govoreći o ovom projektu.

Ono na što papa Franjo upozorava, posebno u jednom od najvažnijih crkvenih dokumenta posljednjih desetljeća enciklici *Laudato si'*, jest to kako je očuvanje planete moralni i etički imperativ i za vjernike i za one koji ne vjeruju. Taj imperativ mora biti ispred političkih i privrednih interesa. Ne možemo očekivati da ćemo izliječiti naš odnos s prirodom bez izlječenja svih temeljnih ljudskih odnosa, kazao je Nadbiskup te dodao: „Potičem stoga vjernike da, ako već nisu, pročitaju Encikliku jer će biti impresionirani dubinom i domišljatošću kojom je problem ekologije tretiran. Ovaj dokument pisan je u vrlo važnom trenutku za naše opstojanje na Zemlji. Vjerujem da će se ovim tekstom mijenjati svijest ljudi širom svijeta. Vrijednost ovog dokumenta prepoznali su i mnogi znanstvenici, kao i glavni tajnik Ujedinjenih naroda Ban Ki-Moon. Smisao ekologije jest da zaštitimo svoju okolinu od onečišćenja, ali još više da se trudimo uspostaviti solidarne i ispravne odnose između čovjeka i prirode. Pozvani smo zato razvijati ekologiju uma i srca koja rađa harmonijom s cijelim svije-

tom. Tako ćemo razvijati osjećaj bratstva sa svim stvorenjima. Stojimo pred ekološkim obraćenjem, a Enciklika nas u tome potiče te ohrabruje sve koji se s pravom brinu o planetu.“

Istaknuo je nadbiskup mons. Rrok Gjonlleshaj također radost zbog činjenice Crna Gora iduće godine u obilježava 30. obljetnicu otkako je Vlada CG usvojila Deklaraciju o ekološkoj državi Crnoj Gori. U tom dokumentu bilo je definirano strateško opredjeljenje Crne Gore da usvaja i primjenjuje najviše standarde i norme iz oblasti zaštite životne sredine, očuvanja prirode i ekonomskog razvoja na principima ekološki održivog sistema.

Spomenuo je također Caritas Crne Gore koji na čelu s direktorom gospodinom Markom Đelovićem radi doista velike stvari. Nekoliko je postojećih projekata: „Zelena ostrva“, „EARTH“ kojim se motivira mlade za sektor eko i agro turizma prema principima inkluzivnog i održivog rasta i socijalne uključenosti, projekt kućne njege, radne i socijalne integracije osoba s invaliditetom, promocije volonterizma i mnoge druge. „Zahvalan sam na otvorenosti i fleksibilnosti gospodina Marka koji potiče također provođenje projekta primjene enciklike pape Franje *Laudato si'*. U Barskoj nadbiskupiji i Kotorskoj biskupiji mnogi su požrtvovni časne i svećenici koji obilaze potrebne u bolnicama, staračkim domovima i usamljene. Vjerujem da će oni i brojni volonteri naći vremena posvetiti se i ovom projektu. Sve projekte aktivnosti usmjerene su na to da se međusobno potaknemo na promjene ponašanja u međuljudskim odnosima, ali i našeg odnosa s Isusom Kristom“, kazao je Nadbiskup koji je aktivnim učešćem i osobno želio dati osobnu podršku ovom hvalevrijednom projektu.

Projekt „*Laudato si'* – Sačuvajmo okolinu!“ završit će Međunarodnom naučno-stručnom konferencijom na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu. Caritas Crne Gore se ovime priključio projektu Hrvatskog katoličkog sveučilišta, Franjevačkog svjetovnog reda i Franjevačke mladeži iz

Hrvatske pod nazivom „Crolaudatosi` – O brizi za naš dom“.

Svaka je obljetnica prilika da se čovjek nakratko zaustavi i uvidi značaj pojedine obljetnice. Ova obljetnica 930 godina od osnutka Barske nadbiskupije može nas naučiti tri stvari: da naučimo iz prošlosti, po primjeru naših predaka da živimo u sadašnjosti te da promoviramo naše zajedničke vrijednote kako bi one nastavile živjeti i u budućnosti.

Promoviranje važnih događaja iz prošlosti nije samo važno za naše današnje vrijeme koje toliko žarko čezne za hrabrim ljudima s herojskim vrlinama. Ono je od sudbonosne važnosti za buduće generacije kojima, ako mi to ne uspijemo po primjeru starih, neće nikoga biti da im prenese naslijeđene vrijednote.

Literatura:

- Andrijašević, Ž. (2010). ‘Crnogorska država i Barska nadbiskupija (Pet pisama barskoga nadbiskupa Nikole Dobrečića)’, Časopis za suvremenu povijest, 42(2), str. 465–482. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/63652> (Datum pristupa: 18.03.2020.)

- AMVCG, nesređena građa, Izvještaj Komisije za vjerska pitanja u NR Crnoj Gori za 1954. godinu.

- Bratulić, J. (1985). ‘Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja’, Dani Hvarškoga kazališta, 2(1), str. 452–457. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/100009> (Datum pristupa: 17.03.2020.)

- Čoralić, L. (1999). ‘„Scuola della nation di Schiavoni“ – hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima’, Povijesni prilozi, 18(18), str. 53–88. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/106146> (Datum pristupa: 18.03.2020.)

- Filipović, M. Svjetlo riječi, Sarajevo, br. 42, Rujan 1986, str. 8.

-
- Istorijski leksikon Crne Gore, knj. 3., Podgorica 2006.
 - Lupis V., Baštinske teme Boke kotorske, Dubrovnik – Zagreb, 2003.
 - Marasović, Š. (1997). 'Caritas – komu ili čemu', Crkva u svijetu, 32(4), str. 396–403. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/51505> (Datum pristupa: 18.03.2020.)
 - Marković, S. Stanovništvo srednjovjekovnog Bara, Perast, 2014.
 - Obavijesti – Lajmërimet Barske nadbiskupije (izdaje Nadbiskupski ordinarijat u Baru za isključivu upotrebu svećenika i sestarskih zajednica u Nadbiskupiji) – br.: 5/80, 3/94 i 4/94
 - Solar, s. Amabilis, Majka Franciska i njezina ustanova, Cetinje i Gospa od Škrpjela, Perast, Cetinje 2020.
 - Stojović, G. , Tri Crnogorci u Južnoj Americi, Emilio Ognjenović, Miloš Vukasović, Raul Tomašević. u: Matica, br. 59, jesen 2014. (str. 395–410)
 - 50 godišnjica dolaska sestara franjevki Bezgrešnog začeca, Cetinje, 1996., str. 22–32.

Internet stranice:

<https://www.donbosko.me>

<http://dignitas-network.org/2016/08/24/caritas-barske-nadbiskupije/>